

Schlett István: A politikai gondolkodás mint a politikai cselekvés komponense

Ellentétben az elterjedt szóhasználattal a „politikai gondolkodás” kategóriáját leszűkített értelemben használom; vizsgálataimat arra a gondolkodásmódra koncentrálok, amely a politikai cselekvéshez kapcsolódik, tehát a **politikai gyakorlatban** fejt ki hatását. E gondolkodásmód a *vita activa* és nem a *vita contemplativa* körébe tartozik; a mindenkor adott politikai térben cselekvő **egyén és politikai közösség** előtt álló problémák megfogalmazására és megoldására fókuszál, szemben **egyfelől** a politikáról elmélkedő tudóssal vagy filozófussal, akinek figyelme a **politika jelenségének** megértésére, leírására, és a **politikához kapcsolódó ontológiai vagy morális problémákra** irányul, **másfelől** a művésszel, a moralistával, az esztétával és a magánemberrel, aki saját eszközeivel és kifejezési módjával reagál egyes politikai jelenségekre. S noha nyilvánvaló, hogy a cselekvő politika és a politikatudomány, politikaelmélet, a politikai filozófia és az általuk előállított politikai eszmék között létezik kapcsolat, mégis okkal feltételezhető, hogy a politikai gyakorlatban résztvevő politikus, illetve a politika mibenlétét és működését vizsgáló tudós, az univerzális érvényű normák megalkotására törekvő filozófus, valamint a politikát **kívülről szemlélő kritikus** gondolkodásmódja között kell legyen különbség. Hiszen valójában nem ugyanarról, nem ugyanazért, nem ugyanazon közegben, ugyanazon szempontok és megfontolások alapján gondolkodnak.

E feltevésem támasztják alá a kutatásaim során szerzett tapasztalatok. A politikai diskurzusok elemzése során igen gyakran tapasztaltam az elméletalkotók és a politikai gyakorlatban tevékenykedő politikusok közötti konfliktusokat. Ilyen volt például a marxizmus megalkotói, illetve a marxi eszmékre építkező német szociáldemokrata párt vezetői között éveken át zajló vita, amelynek tétje egyfelől az elmélet koherenciájának fenntartása, másfelől a mozgalomépítés sikeres végrehajtása volt. „Elmélet és gyakorlat azonban két különböző dolog. É ha Marx elméleti véleményében föltétlenül megbíztam is, a gyakorlatban a magam útján haladtam [...] kijelenttem, [...] nagyra becsülöm Marxot, de még nagyobbra a pártot.” – indokolja igazát Marx korábbi kritikájával szemben W. Liebknecht 1890-ben, és nemcsak a pártkongresszus jutalmazza „Bravó” kiáltással, hanem Engels is elismeri teljesítményét, sőt elméleti igazolását adja a párt stratégiájának, amit korábban maga is kritizált. Sőt, önkritikát is gyakorolt, amennyiben elismerte, hogy az élet nem igazolta mindenben a társadalomátalakítással – a proletárforradalommal – kapcsolatos várakozásaikat.

De találkoztam olyan esetekkel is, amikor a gyakorlati politikába belépő teoretikus maga végzi el eszméi átértelmezését a körülmények kényszere alatt. Mill a választójogi reformról szóló politikai vitába kapcsolódva a „több jót, mint rosszat” igencsak gyakorlatias elve alapján fordul szembe az elvekre hivatkozó radikálisokkal és érvel az általános választójog azonnali bevezetése ellen *A képviselői kormány* c. röpiratában.

Hozok egy magyar példát is.

A problémát egyetlen példával szemléltetem A dualizmus történetét szinte végig kísérő egyházpolitikai viták egyik korai, 1868-ban lezajlott epizódjában a liberális Deák ingerülten reagál arra az érvre, amely a liberalizmusra, ezen belül a jogegyenlőség elvére hivatkozva követeli az egyházi bíraskodás azonnali megszüntetését a házasság kérdésében. Így válaszol: „Hosszas politikai pályámon tapasztaltam, hogy egyetlen egy szóval sem történik annyi visszaélés, mint e szóval 'liberális'.” Az érvet egyrészt a „visszaélés” miatt utasítja vissza, másrészt viszont azért, mert – idézem – „a gyakorlati életben államok intézkedéseinek is nem mindig a liberalizmus utáni vágy, hanem az ország érdekei szoktak döntőkénné lenni.” A célszerűség szempontját állítja tehát szembe az elvszerűség szempontjával, kijelentve: „versenyzés a liberalizmusban nem egyedüli feladata a törvényhozásnak. Minden törvényhozás saját hazája körülményei szerint intézkedik.” (MPGT II. 454-456.)

Fogalmazhatok így is: cselekvő politikusként Liebknecht éppúgy, mint Mill és Deák nem értékvitát folytat, nem a végcél értelmezéséről szól, nem a politika mibenlétéről értekeznek, hanem a teendőkre vonatkozó választ keresi az adott helyen és az adott pillanatban, hiszen ők az adott szituációban **politikusként**, egy politikai – és nem tudományos vagy teoretikus – vita részeseként szólaltak meg.

Kutatásaim során tehát arra a meggyőződésre jutottam, hogy a politikai folyamatok nem az elméletalkotók, a nagy teóriák, hanem a cselekvő politikusok felől érthetők meg, írhatók le. A politikusokat kétségtelenül motiválják a teóriák, de nem kottából játszanak, nem valamely készen kapott terv végrehajtói. A cselekvési tervet, a **programot maguk** alkotják meg, többnyire hosszan tartó politikai viták és próbálkozások során, céljaik eléréséhez az út politikai küzdelmeken át vezet, s ennek során hol a kudarcok, hol a siker következtében megváltozott helyzetben a korrekciót is maguk végzik el, amennyiben szükségesnek találják. Kielevezve a problémát: a cselekvő politikust nem annyira a „mit” és a „miért” kérdése foglalkoztatja – hiszen ezek az előzetes kérdésekre adott válaszok meggyőződéssé, hitté szilárdultak benne – hanem a „hogyan”, a „mikor”, a „milyen eszközök által”, hiszen folyamatosan döntési kényszerben van.

Kutatásaim tehát az általam **politikai gondolkodásnak**, értsd, a politikai **cselekvéshez** kötődő gondolkodásmódnak nevezett jelenség sajátosságainak vizsgálatára irányulnak. Nagyon egyszerűen fogalmazva: arra vagyok kíváncsi, miért, miről és hogyan gondolkodnak a politikusok miközben a politikát csinálják, döntéseket hoznak. Továbbá: mivel úgy találok, hogy ez a gondolkodásmód különbözik más gondolkodásmódoktól, azt vizsgálom, milyen megkülönböztető sajátosságai vannak másfajta gondolkodásmódokkal szemben a politikai cselekvéshez kapcsolódó gondolkodásnak.

Én úgy látom, hogy ez utóbbi problémát a politikai gondolkodás funkciói felől értelmezhetjük. Öt ilyen funkciót különítettem el:

- **integráció** – egy politikai közösség (párt, mozgalom) megalakítása, fenntartása, illetve egy elképzelés a politikai test megalkotására vagy újra formálására;
- **motiváció** – a cselekvési készség kialakítása, fenntartása a politikai közösségen belül;
- **legitimáció** – a politikai közösség létének, céljainak, eszközhasználatának elfogadtatása, folyamatos konfirmálása;
- **orientáció** – a cselekvés korlátainak kijelölése;
- a cselekvéshez, a döntéshez szükséges **politikai tudás** előállítása (valóságkonstrukciók létrehozása, a lehetőségmező feltérképezése, a politikai szereplők, pozíciók megkülönböztetése, az erőforrások feltárása, a döntések optimalizálása).

A kutatás **tárgya** tehát politikai cselekvés egyik szerkezeti eleme, **célja** pedig a politikai gondolkodás mibenlétének, funkcióinak megértése és leírása. E diszciplínát tehát a **politológia** körébe helyezem, hiszen a mi a „politika?”, a „hogyan működik a politika?” kérdések megválaszolásához kíván adalékokkal szolgálni.

De milyen módon juthatunk eredményre?

A meglehetősen elhúzódozó tanulóéveim során jutottam arra a felismerésre, hogy e kérdésekre a választ a politikai cselekvés empirikus vizsgálata során találhatom meg. Elvileg két lehetőség kínálkozott: az egyik a politikai szociológia, azaz a jelenben zajló politikai gyakorlat kutatása

a szociológia eszköztárával. Volt szerencsém ilyen kutatásokban részt venni a hetvenes évek végén, és mondhatom, tanulságosak voltak. Ugyanakkor a tudományos megismerést erőteljesen korlátozta, hogy a politika „boszorkánykonyhája” jórészt megközelíthetetlen volt. (Csak zárójelben jegyzem meg, a „történelmi csodafegyver, az utólagos élelítés” (Hobsbawm) alkalmazásával, hogy tisztázatlan volt maga a kutatói pozíció is. Erre a kérdésre később még visszatérek.)

Nyitva állt azonban egy másik lehetőség: a politikai folyamatok történelmi vizsgálata. Kiderült azonban, ez esetben is szükséges volt a módszerek közötti választás.

Kipróbáltam, de engem a politikát az eszmék megvalósítójának tekintő **üdvörténelmi séma** nem juttatott el igazolható állításokhoz. Megmagyarázhatatlannak tűnt, hogy miért is fulladnak kudarcba a leginkább eszme-hű, az eszme minden eleméhez szigorúan ragaszkodó kísérletek, és miért érnek el legalább részsikereket (például a politikai rendszer valamely új formájának kialakítása, stabil mozgalmak, pártok létrehozása) azok a próbálkozások, amelyek – hogy így mondjam – megalkudtak a körülményekkel, és „opportunistává”, ha tetszik, „renegáttá”, „apostolatává” váltak a tanok megalkotóinak és apostolainak szemében. Azt hiszem, hogy az általánosítás igényével jelenthetem ki: az eddigi történelemben egyetlen esetben sem történt még meg, hogy a politikai mozgalmak által elért eredmények megfeleltek volna a kitűzött eszménynek, hogy valóra váltották volna valamely filozófia ígéreteit. A jövőt persze nem ismerem, de azt tudni vélem, hogy megváltás eddig elmaradt.

De maguk az eszmék is kicsúsztak a kezemből. Igen sok szocializmus, liberalizmus, konzervativizmus értelmezéssel találkoztam a forrásaimban, de az eszmetörténelmi irodalomban is, és elbizonytalanodtam, hogy ezek közül melyik is lenne az „igazi”, amely üdvözüléshez vezet.

Kutatásaimban fordulatot jelentett az a módszertani változtatás, amit még az 1970-es évek közepén kezdtem el, de igazán csak az ezredfordulóra tudatosult, részben olvasmányaim, részben kutatási tapasztalataim alapján. E fordulat döntő mozzanatát így ragadhatom meg: már nem azt mérlegeltem, hogy egy-egy döntés mennyire felel meg egyik vagy másik „eszmének”, hanem azt kerestem, hogy a politikai cselekvők milyen motivációk és előfeltevések, milyen megfontolások alapján hozzák meg döntéseiket. E kérdések megválaszolásához viszont csak úgy juthattam el, ha tisztáztam, hogy voltaképpen miről, miért és hogyan gondolkodnak a politikusok. Ebből következett módszerválasztásom: azt feltételeztem, hogy kérdéseim megválaszolásához a politikai cselekvők gondolkodásának, a politikai diskurzusoknak empirikus vizsgálata vezethet el.

Magamat tehát nem **eszmetörténelmszertan** pozícionálom, hiszen nem az eszmék története foglalkoztat (bármit jelentsen is az), hanem azon **gondolatrendszerek (paradigmák) szerkezete**, amelyekben a politikai gondolkodás zajlik, és amelyek feltárása nélkül az általam vizsgált szövegek értelmezhetetlenek. Az persze nyilvánvaló volt, hogy ezekben a gondolatrendszerekben az eszméknek szerepük van. A megválaszolandó kérdés számomra azonban az lett, hogy

1.) hogyan születnek és milyen szerepet játszanak az eszmék **valójában** a politikai gondolkodás processzusában és milyen más természetű motivációk és kihívások jutnak melléjük szerephez egyes gondolati rendszerek létrejöttében?

2.) milyen **funkciói** és ezekből következő **sajátosságai** vannak a politikai cselekvéshez kapcsolódó gondolkodásmódnak?

3.) miért és hogyan történnek meg a **paradigmaváltások** a politikai gondolkodás történetében?

A kutatás tárgya tehát a politikai cselekvés egyik szerkezeti összetevőjének, a politika cselekvéshez kapcsolódó politikai gondolkodás a funkcióinak és sajátosságainak a vizsgálata lett. A politikai eszmék és politikaelméletek csak akkor és annyiban érdekesek számomra, amennyiben közvetve vagy közvetlenül részeseivé válnak a döntési folyamatoknak. A kutatási cél pedig nem a **politikai gondolkodás kritikája**, hanem e gondolkodásmód megértése és sajátosságainak **leírása** lett.

E kérdésekre adott részletes válaszaim *A politikai gondolkodás története Magyarországon* című munkámban és a hozzá csatolt *Appendixben* található meg. A továbbiakban nem ezeket ismertetem; a konferencia tárgyának megfelelően előfeltevéseimről és módszertani megfontolásaimról beszélek.

Az értelmezési keret

Természetesen az empirikus kutatások sem előfeltevések nélküliek – különösen, ha politikaelméleti következtetések levonását célozzák –, hiszen szükségképen hipotézisekből indulnak ki, amelyeket a kutatás vagy igazol, vagy nem. Éppen ezért felfogásom szerint a kutatónak kötelessége bemutatni módszereit, továbbá azokat az előfeltevéseket, amelyek alapján kutatási témáját meghatározta és a kutatást folytatta. De ezt kívánja az önérdék is. Az oktatásban és a tudományos vitákban szerzett tapasztalataim igazolják ugyanis Keynes állítását: „Nem az új gondolatok megértése nehéz, hanem a régiektől való megszabadulás.”

A módszerről – ha röviden is – már szóltam. A következőkben az előfeltevéseket veszem sorra, inkább csak jelezve, mint kifejtve szempontjaimat. A politika-, a történelem- és a tudományfelfogásról lesz szó.

Politikafelfogás

Mint már említettem, alapállításom az, hogy más dolog politikát csinálni, és más tudományt művelni. És nem érzem állításom cáfolatának azt a jelenséget, hogy ugyanazon ember mindkét minőségben megjelenhet. Ebből még nem következik, hogy a politika és a tudomány azonos tevékenységforma lenne.

Ezen állítás természetesen a strukturalista-funkcionalista társadalomelméleten alapul, amely tudvalevően autonómiával rendelkező alrendszerekből álló rendszerként írja le a társadalmat.

E társadalomelméletnek különböző változatai léteznek; számomra azonban most e felfogás társadalomszemléleti **alapvetése** a fontos: létezik elkülönülés (autonómia) és létezik beágyazottság (azaz viszonylagos az autonómia). Mint tudjuk, Max Weber két eltérő cél- és szabályrendszer alapján írja le és különbözteti meg a politika és a tudomány hivatását.

A politikának van tehát autonómiája, ami azt is jelenti, hogy hozzá egy sajátos cselekvési mód, sajátos funkció, sajátos gondolkodásmód, sajátos racionalitás, sajátos nyelvezet, sajátos intézmények, normák tartoznak, amelyek természetük szerint különböznek, noha kapcsolatban vannak más cselekvési módokkal. A politikai döntések a **politika kérdéseire** adott válaszok, a cselekvést meghatározó, a döntést megelőző kérdések a **politikából**

származnak, és a **politikára** irányulnak. Ezen nem változtat az, hogy a megszületett döntések hatást gyakorolnak a társadalmi rendszer többi szférájára, és az sem, hogy a többi szférában zajló folyamatok befolyásolják a politikai folyamatokat.

De mi tesz egy problémát „politikaivá”? A választ Carl Schmittnél találtam meg. Azaz: a témák nem önmaguktól, tárgyi mivoltukból következően válnak politikaivá, nem időtlen „sorskérdések”, miként ezt sokszor mondják, amelyeket a politikának meg kell oldania), hanem **politizációjuk** által. Ennek következtében nyernek olyan intenzitást, amely képes létrehozni a társadalomnak barát – ellenség típusú megosztását. De ennek a fordítottja is megtörténik. Én legalábbis úgy látom, a politikai kérdések jelentős részét nem megoldják (alighanem azért nem, mert tárgyi mivoltukban valójában megoldhatatlanok), hanem azáltal vesztik el „politikai” jellegüket, hogy a depolitizáció révén intenzitásuk csökken, és lekerülnek a politika napirendjéről.

Ugyancsak Carl Schmitt nyomán jutottam el a politika „állapotainak” megkülönböztetéséhez. Elfogadva Schmitt állítását – hogy ugyanis a kivételes állapot az, amikor „a politika kendőzetlenül mutatkozik” meg, a „**normál állapotot**” nem olyannak tekintem, amelyben megszűnt a politika és szerepét valami más vette át, hanem olyannak, amelyben elfedődik ugyan a politika néhány döntő jelentőségű mozzanata, mint a szuverenitás, a normameghatározás, a rendszeralternatíva lehetősége, a **politika azonban jelen van**. Ha ez így van, akkor nyilvánvaló, hogy **nem a politika megszűnéséről, hanem működési módjának** egyik változatáról van szó, amely a rendszerszintű stabilitás, a konszolidáció időszakaihoz kötődik. A történelemben megfigyelhettük (és manapság is megfigyelhetjük), hogy a rendszer működési zavarai, a rendszer válság teremt meg a **rendszeralternatívák** megjelenésének, illetve a **rendszer strukturális reformjának** lehetőségét. A politika természete tehát nem változott meg, csupán másik arcát mutatja. A politika korszakait és a politikai gondolkodás paradigmáit a rendszerváltások, illetve a strukturális reformok jelölik ki.

Az anyaggyűjtés során megváltozott a politikai szereplőkhöz való viszonyulásom is. A politikát egyre inkább nem a „jó” és a „rosszak”, az „igazak” és a „hamisok” küzdelmének láttam annak következtében, hogy azt kezdtem keresni, ki-ki milyen megfontolások alapján tette azt, amit tett.

Minden egyes politikai szereplő estére igazolni ugyan nem tudom, de számos politikustól származó szöveg elolvasása után az az erős benyomás alakult ki bennem, hogy a politikussá válás folyamata, a politikai szerep vállalásának indítékai szövevényesebbek, mint ahogy azt a politikán kívülálló szemlélők és kritikusok képzelik.

Milyen előfeltevések alapján közelítsünk tehát a politikához és a politikushoz?

Ha a politikát „piszkos üzemnek” tekintjük, ha a politikusoknak csakis aljas szándékokat tulajdonítunk, nyilván más kép tárul elénk, mint ha egy tiszteletreméltó hivatásként és annak képviselőjeként szemléljük. Úgy találtam, hogy a jóhiszemű megközelítésnek van egy előnye a másik lehetőséggel szemben: nem zárja el a magyarázatkeresést, így a megértés útját. A szándékkeresés ugyanis könnyen válhat szándéktulajdonítássá; különösen akkor, ha egy politikushoz általában, vagy a politikusok egy-egy csoportjához rosszhiszeműséggel közelítünk. Mivel én a motiváció összetettségének feltárására és nem ítéletalkotásra törekedtem, a jóhiszeműség alapján igyekeztem vizsgálatom tárgyát megközelíteni. Tettem

ezt azért is, mert világossá vált számomra, hogy a politika és a politikusok bírálata korántsem „ártatlan”. És nemcsak olyan esetekben nem, amikor politikus bírál politikust, hanem akkor sem, ha ez az „antipolitika”, a politikaellenesség pozíciójáról történik. Politikai pozíció bizony ez is; a technokrata, a bürokrata, a logokrata uralmi törekvések kifejeződése, vagy éppen a politika „moralizálására” „esztétizálására” törekvő politika.

Történelemfelfogás

Mivel az általam választott kutatási stratégia a történelmi folyamatok vizsgálatát írja elő, világossá kell tennem azt is, hogy melyik történelemfelfogásra támaszkodnak elemzéseim; hiszen ebből sem egyetlen létezik.

Nos, úgy gondolom, hogy létezik történelem. Azaz: nemcsak az idő telik, hanem **változások** mennek végbe, amelyek – legalábbis az európai típusú történelemben – az emberi létezés alapjait érintő struktúraváltozásokat is magukba foglalnak. Azt a kérdést viszont, hogy mi az „értelme”, hogy hova tart – nyitva hagyom. Kijelentésem tartalma csupán ennyi: valamiből valami más lesz. Nem olyasmi, amely minden elemében megváltozott. Például a homo sapiens biológiai, pszichológiai lényként az elmúlt néhány évezredben, amióta a történelem a történettudomány eszközeivel értelmezhető, olyan sokat aligha változott. A társadalmi reprodukcióhoz kapcsolódó funkciók, így a politikai funkció is mutatnak állandóságot. Viszont a **struktúrák** – legalábbis az európai típusú történelemben – jól láthatóan **minőségükben** is változtak: új struktúrák (társadalmi-gazdasági formációk, politikai, vallási rendszerek, művészeti, tudományos paradigmák) váltották fel a régebbeket. Paradigmaváltások történtek a politikai gondolkodásban is: Európa történetében – jórészt Szűcs Jenő nyomán – a Nyugat-Római Birodalom összeomlását követő elmúlt másfél évezredben a modernitás kibontakozásáig öt, (gentilizmus, kora-keresztény állammisszika, hűbériség, rendiség, abszolutizmus), a modernitás korszakában további három (konzervativizmus, liberalizmus, szocializmus) paradigmát és ezeken belül különböző típusokat és változatokat különíttek el. A jövőt persze nem ismerem, de feltehető, hogy hogy újabb paradigmaváltás vagy típusváltások is bekövetkezhetnek.

Arra a kérdésre, hogy van-e **iránya** (eleve elrendeltsége, célja) a történelemnek, tehát nincs válaszom. A magyarázat egyszerű: tudományos igényű válasz e kérdésre véleményem szerint nem adható. Ez ugyanis nem a tudomány, hanem a politika terrénuma.

Egy tekintélyre hivatkozom igazolásként: Bibó István írja *Az európai társadalomfejlődés értelme c.* esszéjében: „Azok a sémák, amelyek a politika tudományos sémájának az igényével lépnek fel, nem jelentenek többet, mint bizonyos tapasztalatanyagokra alapozott általánosságokat, amelyeket az illető általánosságok vallója a történelemben tetszés szerinti példákkal igazolhat, és az az ellenlábasa tetszés szerinti ellenpéldával cáfolja.” Majd így folytatja „[...] a politikatudomány művelője mikor ilyen átfogó koncepciót megszerkeszt, [...] legfőbb feladata az, hogy oly szuggesztív meggyőző erővel prezentálja, hogy az emberiség kisebb vagy nagyobb részét rá tudja venni az ennek alapján való kísérletek megindítására.”

Felfogásom szerint a Bibó által imígyen jellemzett „politikatudós” voltaképpen egy programalkotó **politikus**, akinek célja az, hogy „kitűzze a kedvező fejlődés irányvonalát”, hogy elkezdődhessen, vagy új irányba forduljon a társadalmat átalakító kísérlet – azaz a politikai cselekvés. (Bibó, 1986, 7-10.)

Az én célom ennél sokkal szerényebb: nem megváltoztatni, hanem megismerni szeretném a világot; pontosabban annak egy szegmensét. Azért fordultam a történelem eseményeinek

vizsgálatához, hogy képet alkothassak arról, miként zajlanak „a kedvező fejlődés irányvonalát” meghatározni akaró elméleti és gyakorlati „kísérletek” azaz: hogyan működik a politika.

Nem kívánok tehát a tudomány terrénumáról a politika terrénumára lépni. Ezért nincs szükségem arra, hogy válasszak a különböző fejlődésselméletek közül, és arra sem, hogy a vizsgálat által feltárt struktúrákat, korszakokat bármilyen szempont alapján értéksorrendbe rendezzem. Az egyes struktúrákat és az egyes rendszerek megváltoztatására irányuló kísérleteket értékmentesen kívánom vizsgálni, beleértve azokat a történelemfilozófiákat is, amelyekre a politikai gyakorlatok épülnek. Leopold von Ranke elvét követem: „Minden korszak egyenlő távolságra van Istentől”. (Legfeljebb hozzáteszem a XX. századból öröklött szkepticizmussal, amire nem cáfolt rá az új század első két évtizede sem: és az ördögtől.)

Ebből nem az következik, hogy azonosnak tartom e korszakokat és a vizsgált struktúrákat. Éppen ellenkezőleg. A célom az, hogy kulcsot találjak az egy-egy korszakon belül létező gondolati struktúrák megértéséhez és ezáltal megkülönböztetéséhez. Úgy találtam ugyanis, hogy az egyes korszakok politikai folyamatait csak a korszakban érvényes paradigmán belül, s nem a később – vagy éppen a manapság – uralkodó normák alapján lehet értelmezni. Ez utóbbi ugyanis elzárja az adott korszakban zajló politikai tevékenység megismerést.

Egy példa: Wesselényi Miklós – aki persze politikus volt és nem történész – voltaképpen azért vonta kétségbe Szent István és Nagy Lajos „nagyságát”, mivel korukban nem oldották meg a nemzetegyesítés és a polgárosodás feladatát – értsd: a reformkori liberalizmus programját. Az állítás persze helyes. egyikőjük sem volt liberális. De mit tudtunk meg arról, hogy e két királyunk mit és miért tett?

Az ilyesfajta nézőpontok – miként ezt Szűcs Jenő szépen kimutatta a „nemzeti látószög” esetében – súlyosan eltorzítják a valóságról alkotott képünket.

Szűcs Jenő így fogalmazza meg a „nemzeti látószög” alapjára épülő történettudomány szemléleti alapjának problematikusságát: „A modern nemzet létrejött nemcsak a fentebb tárgyalt kategóriák viszonyának újfajta elrendezését érintette, hanem retrospektíve a múltat, a ’történelem’ fogalmát is.” De így folytatja: „Ám ugyanaz a társadalmi-intellektuális átalakulás, amely a 18. sz. után a történelmet kivonta az isteni Világterv árnyékából, s [...] felfedezte az emberek szuverén történelmét, minthogy egyidejűleg létrehozta a modern nacionalizmust is, a történelmet szinte ugyanazon mozdulattal egy újabb, de ugyancsak teleologikusan értelmezett szemléleti keretbe helyezte, amelyben a történelemnek többé-kevésbé látens, de immanens princípiuma a nemzeti tényező, s a történelmi folyamat ’célja’ a modern nemzet létrejötté.”

Magától értetődő, hogy hasonló torzulásokat nemcsak a nemzeti látószög, hanem más szemléletmód is okozhat. Az internacionalista, a szocialista, a liberális és a konzervatív egyaránt. És okoz is, hiszen egyiket sem a megismerés vágya ösztönzi, hanem a fennálló állapotok védelme, vagy azok kritikája, megváltoztatásának szándéka. Ez viszont a „kellések”, az akaratok, a politika világa, ahol a tudománynak – legalábbis az én felfogásom szerint – nincs keresnivalója.

Az egy látószögű szemléletnek kétségkívül van egy fontos hozadéka: „értelmet ad” a történelemnek, így elmondhatóvá teszi a történetet a kezdetektől a máig, sőt, a jövőben felépülő „tökéletesség templomáig”. Ez mellette szól akkor is, ha az eltérő „látószögek” következtében egymással vetélkedő történelemkonstrukciókat és jövőképeket eredményez. De az én kutatói szempontomból nézve van egy súlyos hátránya is. Az ugyanis, hogy egy ilyen látószög választása elzárja az utat a „hogyan működött, ami működött?”, „miért úgy működött, ahogy működött”, „mi különböztette meg, miből származtak az eltérő politikai

álláspontok?” típusú kérdések megválaszolása előtt. Számomra viszont éppen ezek a döntő kérdések. Ezért választottam az **esettanulmány** műfaját („a kis narratívát”, hogy Csorba Lászlónál olvastam nemrég), és mondtam le egy nagy narratíva megalkotásáról.

Ha jól értem Szűcs Jenőt, akkor a „szuverén történelem” a teleologikus történetfilozófiai konstrukciók kereteiből kiszabadított **valóságos történelem**. Amely tehát nem valamilyen cél felé tartó, nem is valamiféle általános törvényszerűségek által irányított folyamat, hanem sajátos struktúrákba rendeződő próbálkozások, kudarcok, elszalasztott és kihasznált lehetőségek eredője, amit aztán a történész visszafelé tekintve, egy „fejlődéelméletbe” rendezve kauzalitások láncolataként értelmez.

Az események résztvevői azonban nem ebben az utólagosan létrehozott konstrukcióban gondolták el létezésüket és teendőiket. Az államalapító királyunk döntéseinek személyes motívumairól sok mindent gondolhatunk, hiszen jóformán semmi közvetlen forrás nem áll rendelkezésünkre, ám egy dologban biztosak lehetünk: nem azért döntött úgy, ahogy döntött, mert célja a liberalizmus elveire építő modern nemzet megteremtése, de nem is a föderalista Európai Egyesült Államok létrehozása volt.

Szűcs Jenő a *Vázlat Európa három történeti régiójáról* c. írásában számomra nagyon meggyőzően írja le az európai típusú társadalomfejlődés karakterszonáit. A „nyugat” történetét természetesen oksági láncolatba rendezi, ugyanakkor egy **lehetőség** megvalósulásaként szemléli más lehetőségekkel, más történelmekkel szemben.

E lehetőség – fejtegeti Szűcs – a **politikai** szférában nyílt meg és alakul ki, nyilvánvalóan nem függetlenül a politika előtti világ olyan elemeitől, mint a latin kereszténység, illetve a Római Birodalom összeomlását követő dezintegráció, civilizációs süllyedés, reagrarázódás, politikai anarchia, továbbá az antik és barbár örökség egybeolvadása. E mindent lebontásban nyílik meg – állítja – a feltétele annak a dinamikának, amelyek struktúraváltozások során vezetett el a modernitásig, amikor is az európai minta mintegy általános érvényű modellé változott, a szónak abban az értelmében, hogy világszerte megtörte a más típusú történelmekben kialakult autochton rendszerek létezését.

A folyamat elején egy olyan momentum, a „társadalom” és az „állam” szétválasztása áll, amely Szűcs szerint „éppen nem valami endogén vonása az emberi történelemnek”. „[...] valójában egy struktúra, mely magát az elméleti szétválasztást lehetővé tette, még pontosabban: struktúraváltások sorozata, melyben ez a kettősség ilyen vagy olyan súlyozásban folyamatosan jelen volt” – írja. (Appendix, 58-60)

Szűcs nyomán úgy gondolom, hogy a politikai gondolkodás európai történetében nagyon határozottan elkülönülnek korszakok, és a korszakokat **az is** elkülöníti egymástól, hogy a politika résztvevői másként gondolkodnak arról, hogy milyen összefüggésekbe helyezve, milyen előfeltevések alapján kell értelmezni az adott helyzetet és meghatározni a teendőket.

A politikai gondolkodástörténetnek tehát egyfelől az egyes korszakokra jellemző **gondolatrendszereket** kell leírnia, amelyeken belül a politikai cselekvéshez kapcsolódó gondolati tevékenység történik (ezeket nevezem Thomas Kuhnnak a tudományos gondolkodás történetét vizsgáló könyvének szóhasználatát követve paradigmáknak), másfelől pedig a **paradigmaváltás** jelenségét kell értelmeznie. Mert – ismétlem meg egyik alapvető tézisemet – az egyes korszakok politikai szereplői **ugyanazért** (a cselekvőképesség megteremtéséért), **ugyanarról** (a megoldandó problémákról és a teendőkről), **ugyanazon**

módon (cselekvésre orientáltan, léthez-kötötten, pártosan miként Mannheim írja) gondolkodnak, de **nem ugyanazt** gondolják. Nem, mert az idők során a politikai szereplők, a cselekvésre készítő motívumok, a helyzetek, a problémák, a gondolkodást meghatározó előfeltevések, a világról, az emberről, a társadalomról, a politikáról megfogalmazott állítások és ítéletek, nyelvi-kulturális készletek – azaz mind az emberek, mind a körülmények, mind az eszmék (pontosabban fogalmazva: az eszmék értelmezése, aktuális jelentése) jelentős mértékben változnak.

Mint már említettem, a magam részéről empirikus vizsgálatok eszközeivel próbáltam hozzájárulni a politikai gondolkodás mibenlétének megértéséhez. Érthető okokból terepként Magyarországot választottam. Kutatási eredményeimet aztán az *Appendix*-ben összevettem más európai országokból származó tapasztalatokkal is.

Tudományfelfogás

Korábban már említettem, hogy abban a folyamatban, amelyben a rendszerváltás végbement, a tudományos és a politikai szempontok alaposan összekeveredtek. Az akadémiai diszciplínáktól többé-kevésbé elkülönülten létezett a „kritikai szociológia”, a „reform-közgazdaságtan” és a „reform-politológia” is hazánkban, s a történelemtudományban, a jogtudományban is felerősödtek a korábbi kánonokat felülíró törekvések. E tudományágak – és velük olykor együttműködő művészeti áramlatok – mintegy a politikapótlék szerepét vállalva, nem jelentéktelen szerepet játszottak a rendszerváltás folyamatában, különösen annak korai szakaszában, de részt vettek az új intézmények kiépítésében is. A jogtudomány, a közgazdaságtan, a történettudomány, a politológia, a szociológia jeles képviselői közül sokan politikai szerepet is vállaltak. Utólag azonban azt is megállapíthatjuk, hogy a szerepkeveredés megterhelte a tudományosságot. Hatása mindmáig érzékelhető mind a politikai, mind a tudományos vitákban. Sőt, mintha felerősödnének az utóbbi időkben, különösen mióta a tudomány intézményeinek (MTA, egyetemek, kutatóintézetek) átalakítása a politikai napirendre került.

Nem ebbe a vitába szándékozom itt bekapcsolódni, csupán azért említettem fel, hogy igazoljam: **tudományfelfogások között is kell választania** a kutatónak, mert korábbi várakozásaimra rációfólv ma sem magától értetődő a válasz a „**mivégre a tudomány?**” kérdésre. Sőt. Korábbi tanítványaim egyike szembesített nemrég egy egzisztenciámat mélyen érintő kérdéssel: lehetséges-e **egyáltalán** társadalomtudományt művelni úgy, ahogyan én igyekszem tenni: „elefántcsonttoronyba” vonulva, harag és elfogultság nélkül, azaz nem pártosan, nem a politika istenét szolgálva?

Nos, lehet-e?

A válaszom az, hogy igen, de kétségtelen, hogy erős ellenérvek is vannak, s a tapasztalatok sem egyértelműen szólnak mellette. Egyre inkább úgy látom, hogy nem speciális magyar vagy keleteurópai jelenségről van szó; a politikai és a tudományos gondolkodás furcsa elegyei – holott e két gondolkodásmód megítélésem szerint alapvetően különbözik – más térségekben is megtalálhatók, sőt, olykor főáramot képeznek. A tudomány korrumpálódásának (megromlásának) problémája máshol is megjelenik a tudományos diskurzusokban. Hogyan lehetséges ez?

Hosszan értekezhetnék a politika és a tudomány viszonyáról, hiszen mostanában sokat elmélkedem erről. De nem teszem, mert e konferenciának nem ez a témája.

Így csak leszögezem: én úgy gondolom, hogy lehetséges, és senkire és semmire nézve nem ártalmas a **magáért a megértésért** tevékenykedő, s ebben az értelemben céljait önmaga által kitűző, autonóm módon működő tudomány. S ha valaki – például egy politikus – erre azt mondja, hogy ebbeli minőségemben nem tud használni, csak azt tudom válaszolni, hogy megértem, természetesnek tartom. Hiszen „termékemet” nem politikai megrendelésre állítottam elő, nem politikai felhasználásra szántam. Ott próbálok meg hasznosítani – ha egyáltalán hasznosítható – ahova való: az egyetemen és a tudomány fórumain. Addig persze, amíg e terek erre alkalmasak.

A politikát tiszteletre méltó tevékenységnek tartom, s a politikusi hivatást is nagyra értékelem. Tehát nem a megvetés tart vissza attól, hogy kapcsolatba lépjek vele. Más okom van rá. Patetikusan fogalmazva: én egy másik istent szolgállok.

A tudomány ugyanis kétféle módon korrumpálódhat: egyfelől úgy, hogy egy másik isten szolgálatába állva **harcossá** válik, résztvevőjévé a politikai harcnak. Másfelől pedig úgy, hogy **túlterjeszkedik** illetékességi területén, és a politika befolyásolásának szándéka irányítja a tudományos tevékenységét. A tudomány művelésére nézve mindkettő végzetes. Elegendő tapasztalat áll rendelkezésünkre ahhoz, hogy megalapozottan feltételezzük, ha harctérre válnak a tudomány fórumai, ott nem a tudomány értékrendje és szabályrendszere fog érvényesülni.

Az autonómia jelentése a tudományra vonatkoztatva:

- a kutatás tárgyát maga határozza meg és nem a politika vagy a gazdaság (azaz a tudományon kívüli szempontok és célok)
- a válaszokat maga adja meg, és nem külső elvárásoknak felelt meg, még akkor sem, ha politikai meggyőződése vagy érdekei ezt diktálnák

Egy példa: az emlékezetpolitika.

Távol tartom magam ettől, mert ez a keret állásfoglalást vár el. Én megértően szeretnék közelíteni minden állásponthoz; ha ez nem sikerül, inkább lemondok a vizsgálatáról. Ennek semmi köze a relativizmushoz, hisz a kutató nem résztvevője, nem bírálja, hanem elemzője az adott problémának. A „kritikai társadalomtudományok” megközelítési módját egy lehetséges megközelítésnek tartom (feltéve, hogy világossá teszi előfeltevéseit, azt a látószöveget, értékrendet, amelyre kritikáját alapozza és – miközben vitatja azok érvényességét – nem vonja kétségbe az alternatív álláspontok legitimitását. Így például a leíró tudományok moralitását.

A politikai gondolkodás funkciói: